

könyvtárnyi irodalom nem sokat segít a rekonstrukcióban: még a legtárgyszerűbb angol-szász kommentár sem nélkülözi a lelkesült azonosulás avagy a politikailag motivált távolságtartás stílusjegyeit. Üdvözlendő, hogy a fent említett irodalomból szép számmal idéző fordító és előszóíró, Kontler László milyen igényesen tudott válogatni bevezető esszéjében, és a történelmi szituálásban egészen kiválólt alkotott. A *politikai-filozófiai* értékelés kissé halványabbra sikeredett, talán épp az e téren található túl sok elfogultság riasztotta a szerzőt, vagy csupán a szilárdabb *történelmi* tájékozottsága motiválta (ám az is lehet, hogy e hiányérzetet csupán e szabálytalan recenzió írójának más irányú szakmai elfogultsága sugallja). Dicséretes az Atlantisz Könyvkiadó rendkívüli érzékenységről tanúbizonyságot tevő tájékozódása politikai-filozófiai kiadványaiban (és tervezeiteiben), mindenekelőtt a magyar politikai gondolkodás történetében is kimutatható hatással bíró Burke alapművének jól időzített megjelentetése sikeres vállalkozás (remélhetőleg anyagilag is). Hisz e műben valóban megtalálhatják a magukat ilyen vagy olyan konzervatívnak mondók kedvenc idézeteiket (melyeket magam is megpróbáltam kiemelni), de még a radikálisnak bélyegzett liberálisok is meglelhetik az angol-szász „old-whig” modell egynémely vonzóan stabil kellékét. Melyek közül a legvonzóbb azon antijacobinus mitelem, melyet magyar konzervatívaink manapság a legkevésbé látszanak megszívlelni: „*Jobb az erényt és az emberséget ápolni, sokat bízva a szabad akaratra, akár a cél némi ellévesztése árán is, mint megkísérelni, hogy az embereket a politikai jóindulat pusztja gépezetévé és eszközévé tegyük. A világ egészében véve gyarapodni fog a szabadság által, mely nélkül nem létezhet semmiféle erény.*” (197. o.)

Én mégis egy másik – meglehetősen kevésbé fennkölt – idézetet tennék Burke-citatólogiám végére, amely azt illusztrálja, hogy az emberi természetet historizálásának e jeles teoretikusa megtalálta az emberi természet egyik legállandóbb jellemzőjét, mely éppen a rendszerváltozások idején mutatkozik meg a legpregnansabban: „*AZ ÁLLAM FORRADALMAVAL A TEGNAPI HÍZELKEDŐ TALPNYALÓ MÁRA SZIGORÚ KRITIKUSSÁ VÁLTOZIK ÁT.*” (222. o.)

Ludassy Mária

ALIG ÉRZELMES UTAZÁS KÖZÉP-EURÓPA-TÁJT

Timothy Garton Ash: The Uses of Adversity. Essays on the Fate of Central Europe (A balsors hasznai. Esszék Közép-Európa sorsáról)
Random House, New York, 1989

Az oxfordi kollégiumok kényelmesnek számítanak, még ha a fűtés gondolatát kandalló, gyapjútrikók, flaneling, kikönyökölt tweedzakkó helyettesíti is. Mi hajthatta ebből az irigyelt környezetből Timothy Garton Asht Kelet-Európába? Talán a gőzölgő fűtőtestek, melyek kikapcsolhatatlanul ontják fullasztó melegüket, míg csak egy hajnalban fogvacogva nem ébredsz, mert a rendszer meghibásodott?

E sersistergő vagy jéghideg berendezéseket alapjában a képzelet teszi izgalmassá. A koszos fűtőtest talán lehallgatókészülék. Aki ránk mosolyog, talán megfigyel. Itt akkor is elnyomhatják az embereket, amikor gondoskodni látszanak róluk. Az ő nyelvükön: „mi figyelünk az emberre”. Csakhogy mit tapasztal ebből az utazó? Az X. szállodalánc itteni hotelje szinte a szokott szolgáltatásokat nyújtja. Hogy a készséges hölgyek állítólag állami megbízatást teljesítenek? Bár minden állami alkalmazott ilyen kedves volna. A szuvenir olcsó, a tömegközlekedés dicséretesen fejlett, bár az utazó pár centes taxin furikál. Igazából csak a térkép felirata figyelmeztet: hic sunt Leones.

És mégis. Mr. Garton Ash egy évtizeden át rendszeresen befizetett e szürkeségbe vezető, másodrangú szafarikra – már ahová még beengedték. (Az NDK-ról írott könyvét elég jónak találták ahhoz, hogy kitiltsák a munkások államából. A Solidarnoscról írott standard munkája lengyel barátokat szerzett számára, THE USES OF ADVERSITY című esszégyűjteménye pedig tiszteletbeli közép-európaiságra jogosítja.) 1986 októberében irt óhaja tehát teljesül, ha van/lesz Közép-Európa: „*Most azt mondhatnánk, hogy Orwell közép-európai volt. Ha ezt értjük közép-európaiságon, állampolgárságot kérek.*”

Igen, Mr. Garton Ash érdekesnek találta a régiót. Vagy addig ügyeskedett, míg az érdekessé nem vált számára. Mr. Garton Ash

addig-addig mozgott ellenzéki körökben, míg sikerült magára terelnie a hatóságok figyelmét. Megvannak az oroszlánok! Angol útleveél birtokában úgy érezhetjük, az oroszlánok ketrebben fűjtatnak. Vagy az utazó van a ketrebben. Mindegy: az oroszlán nem fér hozzá. A legrosszabb, ami történhet: az utazót ketrecestül expedíálják a szabad világba. A kelet-európai safarin az a legnagyobb izgalom, ha igazi besúgóval találkozunk. Így aztán Mr. Garton Ash, a maga és olvasói derűs örömeire kijátszhatja a szűkös költségvetés áldozataként fantáziátlan Zsiguliban üldögélő megfigyelőket, s eljut Ellenállókhoz; keletnémet besúgókkal cicáz; illegális budapesti happenningeken élvonalbeli bölcsességeket hallgat és mond Kelet-Európa közép-európaiságáról, munkaszüneti napon hivatali teendőikkel terheli az arctalan szocialista biztonság hivatalnokait. Mr. Garton Ash javára szól, hogy tudja és érzékelteti: másként élük meg mindezt, akik maradnak, akik nem jöhetnek el vagy nem akarnak eljönni.

Elnyomás – régi játék (reméljük). A kötet utolsó hat esszéjében már arról olvashatunk, mint válik semmivé ez a világ, melyet elnyomás és ellenállás különböző dózisaiból kevertek.

1989 – „egy kis utcai kravall”, ahogy boldogult herceg Metternich vagy M. F. székesfővárosi rendőrfőkapitány mondották volna – száz év eltéréssel. Vajon nem ítélte-e antikváriusi érdeklődésre a könyvbeli megjelenés pillanatában a történelem Garton Ash esszéit? Mit számít még a bukás, a hatalom nélküliség és a regények nélküliség nem heroikus etikája és más szellemi termékei? Kit érdekel e percben, mint szenvedtek a nyolcvanas évek párizsi vagy pesti összejövetelém az értelmiségiek (mindig értelmiségiek!)?

Hol a tavalyi hó? Egy reggel arra ébredsz, hogy szabad vagy, kelet-közép-európai polgár, és nem rovar többé. A jelek szerint polgárunk (aki azért inkább csak államalkalmazott egy széteső államban), úgy viselkedik, ahogy a rovarlét éveit után várható tőle.

Bárcsak krónika lenne, amit a nyomtatás napjaiban még jelen időben fogalmazott a szerző! De inkább félmúltról szól Garton Ash, mely meghatároz egy másik félmúltat, amit e sorok írásakor jelennek tartanak.

Elvgre a kötet „hősei”, az „engedélye-

zett” tömegek, akik a pápát üdvözlük, és a betiltott írók – akik egymást hol üdvözlük, hol nem – a mai nap urainak tűnnek. Ami most megvalósul(hat), részben abból a szellemi állapotból nő ki, amit e könyv sorai rögzítenek vagy fölfedeznek. A nagy utazók nemcsak megtalálták a mesés távoli birodalmakat, de jelentéseikkel világokat teremtettek, végzetesen befolyásolva a felfedezett kontinensek sorsát. Garton Ash nemcsak fölfedezi a közép-európai gondolatot, de gazdagítja is. A tanulmányokban autentikusabban találkozik Michnik, Konrád és Havel, mint mondjuk a New York kávéházban. Meglehet, sajnálatos, mindenesetre jellemző vonása a közép-európaiságnak, hogy a szellem képviselői New Yorkban, Párizsban és Garton Ash cikkeiben kerülnek igazán otthonos közelségbe.

A könyvben kirajzolódó kép szerint az értelmiség, azaz a becsületes értelem és hit ellenállása jellemezte (alkotta) Közép-Európát. Közép-Európa mítosz, mely valósággá vált (válhat)? De Garton Ash nemcsak az együttérzés utazója, politikai realista is. A szakember tudja: a németkérdés az igazi kérdés Kelet-Európa számára. A nyolcvanas években az NSZK pragmatikusan fogta föl a németiség dolgát, már csak a Szovjetunió közelsége miatt is. „Eddig – írta annak idején Garton Ash – e sajátos nemzeti érdekeket a nyugati szövetség különösebb feszültségek nélkül magába tudta fogadni. Nincs okunk feltételezni, hogy a belátható jövőben ez másképp lenne. Amint azonban Weizsäcker elnök megjegyzi, jobban tesszük, ha észrevesszük ezeket az érdekeket. Bonn erőteljesen érvényesíteni fogja azt, amit német nemzeti érdekek tart.” Az NDK polgárai aztán egyéni menekvéssel és tömeges demonstrációval túlléptek a Deutschlandspolitik reálpolitikáján, új lehetőséget adva a német nemzeti érdek kifejezésének ..

Németország persze sosem e sokszínű és képzeletbeli Közép-Európa része, ha meghatározó is Közép-Európa számára. Németország ehhez túl német, tehát egyedi. Más az értelmiség társadalmi szerepe. Ez nem polgárságpótló vagy éppen a polgárság hiányában termelődött Bildungsbürger. Mások a reakciói, ha szembekerül a Gonosszal. Márpedig rendszeresen szembekerül. És a legnagyobbak, néhány kivétellel, ilyenkor – amint érthetetlen felsőbbsséggel Thomas Mann

mondotta – rendszeresen az Innerlichkeitet, a hatalom védte bensőséget választották. („Mann tétele megfizetett befolyásáért: klisévé alacsonyult.”)

Bizonyos fokig Brecht is az Innerlichkeit vonalába illeszkedik (bár a Mitmachen, az együttműködés, amit Ash, joggal, a rovására ír, az ő esetében fontosabb a bensőségénél). A „közép-európai értelmiség” – azt hiszem, inkább a mitikus, mint a megfigyelhető, de itt a mítosz számít, a skatulya felirata – ennnyiben Brecht vagy még inkább Hermann Kant ellentéte. A keletnémet író elmehetett (szerencsés esetben, illetve kitették, mint a kismackát, nyakánál fogva): a nyelvi közeg megmaradt. Legföljebb az írás mint tett jelentősége veszett el. De a cseh író kinek írhat Csehországon kívül? – kérdi Garton Ash.

Garton Ash cseh értelmiségje, vagy a magyar és a lengyel, tehát nem emigrál. (Mely tétel irodalomtörténetileg éppúgy nem igaz, mint az Innerlichkeit: a polgárian ellenálló Márai Kaliforniában halt meg, ahol Mítosz él; Mrozek és Kundera pedig éppen az emigráns távolságtartásával és zsenijükkel emelkedtek a világirodalomba.) De Közép-Európa, mint a kommunizmusnak ellenálló nem e világból való birodalom szempontjából a maradók, a ki nem eresztettek és a visszatérők, a Michnikék, Havelek az érdekesebbek, sőt a fontosabbak. Ők az anyagai, ők a formálói a hatékony mítosznak. És – *jelenlétük* folytán és okán – ők a mai politika tényezői. (Hogy ez a sorsfordító maradás tartós jelenlét vagy pusztá epizód volt-e/lesz-e – ezt próbálgatja Garton Ash – és a választópolgárok.)

Garton Ash felfogásában Közép-Európa „a jelenre vonatkozó állító követelés”. Gondunk a jövővel van. A mítoszra szükség volt a látszatokból szőtt elnyomó valóság ellen – de most az a kérdés, vajon nem csupán újabb mítoszok – nem csak Közép-Európa típusúak – veszik-e át az uralmat. „Ha Közép-Európa csak arra figyelmezteti az amerikai vagy angol újságolvasót, hogy Kelet-Berlin, Prága és Budapest nem egészen abban a helyzetben van, mint Vlagyivoszto, akkor jó célt szolgál.” Ezen túl azonban Közép-Európa hatékony mítoszként létezett: vágyak, álmok, óhajok és tisztesség alkották. Tisztesség: ez mindenekelőtt. Úgy tűnik, és ez talán nem csak a Garton Ash által kiemelt szerzőkre igaz, hogy 68 bukása után nem any-

nyira a direkt politizálás, inkább az igazmondás politikája került előtérbe. A rendszer hazug; a nem hazudás imperatívusa a rendszer legteljesebb tagadása. Husák, a feledés elnöke programmá emelte, hogy az emberekkel el kell feledtetni a múltat (és ezzel a valóságot). Cserébe a hétfégi házak magánörömét kínálták. (És ki akart 1956-ra emlékezni Magyarországon, míg viszonylag jól mentek a dolgok?) A közép-európaiság válasza: egyszerűen *elfeledkez* a Husákok teremtette világról. (A jövőre nézve az a gond, hogy a Husákok látszatvilágában mégiscsak látszatlétezett és látszat-közreműködött sok millió alattvaló, akiknek most szavazniuk kell, és akiknek el kell viselniük a látszatvalóságunk – igenis a miénk – valóságos összeomlását. Manna vagy Sacher torta helyett itt kövek és Dreck hullik a fejekre.)

A derék közép-európai katona tehát a létezőt ignorálja a valóság kedvéért. Sokaknak a marxizmus-leninizmus szemínáriumból ismerős e tétel.

Garton Asht megejtette ez az erkölcsi világnézet. Persze nem elemző ereje imponál neki, hanem erkölcsi nagysága. Nagyon is sokallja a benne rejlő „mitopoétikus” hajlamot, azt, hogy hajlamosak a közép-európai múltnak tulajdonítani azt, ami reményük szerint a közép-európai jövőt jellemezni fogja. Egy szóval a lennie kell és a volt szokásos összekeveredése.

A fennálló elfeledésére a múlt abszintjából és vodkájából hörpintgettek. Az „államot ignorálták” (Vonnegut). Az értelmiségiek, különösen a lengyelek „*másutt éltek*” az igaz és kívánt (és talán lehetséges) kedvéért. Nem külföldön, hanem a múltban. (S ha külföldön, akkor is a nemzeti múltban.) Egy „nem hivatalos” múltban, mely jórészt a szellemi ellenállás álmaként létezett, és mint ilyen korántsem sine ira et studio termék. Ez a múlt napjainkban – éppen idealizált jellege miatt – egyszerűen veszélyessé válik. Az Európához főlzárkózást egy valójában nem éppen makulátlan, kicsit idejétmúlt múlt visszahozásával biztosítani? Gustav Husáknak igaza volt: egy emlékezet nélküli országban bármilyen lehetséges. Egy ilyen mitikus múltban élő országban viszont előfordulhat, hogy csak egyvalami lesz lehetséges.

A közép-európai szellemi elit szűk kör.

Ezek az egymásra hivatkozásokból zárt társadalmat építő ellenzékiek nem reprezentatívak, eltéréseikben azonban saját országukat jelképezik. Az „események” (egy része) *után*, ma hajlamosak lehetnének elhinni, hogy a cseh, magyar, lengyel és keletnémet változások és népek eltérése megfelel Havel, Konrád, Michnik és – mondjuk – Hermann Kant különbségének. (Holott legfeljebb jövődő félreállításuk lesz a közös.) Amit bennük Ash megragad, talán csak stíláris eltérés. Elvégre írókról van szó. Így lesz Magyarország Konrád nyelvi bravúrja nyomán Jugendstil ország. Garton Ash szerint a nyolcvanas évek magyar életformája a félig kimondásra épül, az életet bújócskák teszik elviselhetővé. Valóban nagy hagyománya van ennek a félig élt magyar életnek, s kétlem, hogy a ma a mindent kimondás órája lenne. Lengyelországban fekete-fehér ellentétekben gondolkodtak – és cselekedtek is. A magyarok Garton Ash szerint elvarázsolt kastélyban éltek, és bujkáltak-bujdostak. Így aztán nehezen tudták egymásról – de néha, úgy látszik, önmagukról is – eldönteni, szereplők vagy statiszták, mecénások, gleichschaltolók vagy gleichschaltoltak, ellenállók vagy mégse. Ha ma megkérdeznénk egy egykori ügynököt – és e szempontból szinte közömbös, melyik cégnek dolgozott –, a rendszer ellenállójaként fogja leleplezni magát. És ez igaz, ha az ember arra gondol, milyen finoman számolta föl magát a magyar elvarázsolt kommunizmus.

A félig kimondás nyelvi készítése a Kárpát-medencében tovább kísért. A ma progresszív hőse tegnap ugyancsak progresszívként mai szövetségeseit üldözte. Amely üldözésről ismét mások kimutatják, dédelgetés volt az valójában. Nekik legyen mondva Mundegey, a fogalmak bizonytalansága bizalmatlanságot szül.

Garton Ash hősei értelmiségiek. Zsánérképei ennek megfelelően korlátozott érvényességűek, még akkor is, ha szimbólumként e szereplők túlmutatnak mikrovilágukon. Az már Garton Ash szerencséje – s talán a miénk is –, hogy akikről az eszmék szólnak, időközben országos vezetők lettek. Garton Ash ma valószínűleg olyan kapcsolatokkal rendelkezik az új kelet-európai establishment köré-

ben, amelyekről Ófelsége Külügyminisztériuma csak álmodhat.

Mindezek ellenére igaztalan lenne őt egy belterjes elit krónikásának tartanunk. A tömeg főszerephez jut nála, ahogy utóbb néhány döntő napra vagy órára Pest, Prága, Lipcse utcáin – akárcsak a jellegzetesen kelet-európai operában, a Borisz Godunovban. Ha a pápa megáldja Lengyelországot, az emberek jelentőségét tömeg mivoltuk adja. Ha az olyan „egyszerű ember” – mint a Lutopecnyben élő gazdálkodó, Augustin Navratil – paraszti makacssággal és vallásos hittel szembeszáll a hatalommal, ott Garton Ash megindult, szinte zavart tiszteletet érez. A zavartság némileg fokozódik, amikor őszintén és becsületesen antiszemita lengyel paraszttal akad dolga. Igaz, ezeket a SHOAH című filmben ismerte meg. Mindenesetre ahol a „*társadalmi lelkiismeret ötödik hadoszlopára*” vár az elnyomással szembeni küzdelem, ott zavaró, ha ilyen „*szabadcsapatokra*” is számítani kell.

A jövődő elnökök és miniszterek erkölcsi tisztasága kétségkívül nagy, ha ugyan nem döntő szerepet játszott a változásokban. Amivel együtt is, a változás múltban kitapintható erői kétségeket és aggodalmat keltenek. Ez az aggodalom még nincs jelen a kötetben, hiszen az utolsó esszé, az átalakulást forradalom és reform keverékének (öszvérenek?), refolutionnak nevező dolgozat, még a „*fantasztikus tavasz*” – az 1989-es – szédületében íródott. De a ma több mint aggasztó tények felismerhetők a kötetből.

A hétköznapi ellenállás Magyarországon és Csehszlovákiában – de a „lengyel piacokra” gondolva nemcsak itt – a magánéletre korlátozódott. „*A feketézés az egyszerű emberek antipolitikája.*” És a „reforr” (refolution) csak részben belső erők műve, részben a gorbacsovi birodalmi arcvonalkurttítás „ajándéka”. Aligha véletlen, hogy Kelet-Európa tiszteletbeli állampolgára az emancipációs folyamatok ottomanizációként, a sikertelen modernizáció következményeként szemléli. Ha van emancipáció, akkor az emancipáció a hanyatlásban és a hanyatlásból. Ha volt itt modernizációs kísérlet, akkor ami most jön, az a modernizáció kudarcának levonása lesz.

Vagyis az elért – mégoly felületes – szekularizáció visszavonása. Eppen a nem szekularizált erők tudtak a leghatékonyabban ellenállni a zsákutcás keleti modernizációnak: a nemzeti eszme, a vallás. Így aztán nem csoda, ha a szocialista ideál eltűnni látszik az ellenzék gondolatából. Másrészt a haveli program szerint a kelet-európai ellenállásban a polgári társadalom elsődlegesen nem magántulajdont és magántermelést, hanem igazságban élést jelentett. A deklarációk szintjét elhagyva a magángazdálkodás – illetve az avval járó jólét – irigységet, bizalmatlanságot szült. Nem csoda, ha okkal, ok nélkül kollaborációt és a haza kiárusítását emlegetik a vállalkozókkal kapcsolatban mindenfelé.

Ash még a szocializmus viszonyainak fennmaradását feltételezve fogalmazta meg a demokratizálás nehézségét Magyarországgal kapcsolatban. Két évvel később, amikor ezernyi demokratikus lilium gyönyörködtet, míg másnap még demokratikusabb művirágra cseréli ki őket a nagy Kertész, még megfontolandóbbak Ash szavai:

„Az a szomorú helyzet, hogy a szocializmus valamennyi kelet-európai országban megteremtette a liberális demokrácia plusz vegyes gazdasággá válás belső akadályainak arcvonalát. Ezek az akadályok – Bahro illő kifejezésével élve – nem kizárólag a politbürokratikus diktatúra rendszerében rejlenek, és nem is csak az uralkodó nómenklatúra-osztály jellegében és érdekeiben, hanem az uraltak jó néhányának érdekeiben, attitűdjeiben és félelmeiben is.”

És egyelőre nem látszik igazolódni Ash jóslata, miszerint a külső szuverenitás körülményei közt „ezeket az akadályokat egyszerűen félresöprik”. Persze, az (át)utazónak nemcsak az az előnye, hogy továbbállhat. Hanem, hogy nem a pillanat millió frusztrációja diktálja itéletét. Mégis, mégis... Wolf Biermann tanúja volt annak a jelenetnek, amikor száz-ezernyi keletnémet polgár, aki – nem is mindig az eltűrés szintjén – mégiscsak együttműködött a Stasi-szocializmussal, őrvongve gyalázott Lipcse utcáin egy háromezres szocializmuspárti csoportot. Olyan baloldali ellenzékieteket fenyegettek, aki a Stasi-szocializmus legsajátabb műintézményének, a kihallgatószobának állandó ügyfelei voltak. Emancipáció a hanyatlásban.

Az ancien régime olcsó világmagyarázatá-

val szemben persze hirdetnünk – és kissé hinnünk – kell, hogy a szellem felülkerekedhet a matérián. Vagy mégsem az antipolitika győzött? Hogy Konrád György állítólag szecessziós módján folytassuk: közép-európainak lenni világnézet és nem állampolgárság.

Más, kevésbé Jugendstil, itteni világnézetek szerint azonban a nemzetállami polgárság az üdvözítő.

Philip Roth egy víziójában magát, Vidalt, Malamudot képzelte a villamosvezetővé és utcaseprővé avasztál 1968-as cseh értelmiségiek helyébe. Aztán mégis Havel lett a köztársasági elnök. Felemelőn antikafkaesque. De hol a vége?

Derék lelkészek és színészek a jogászok helyén a törvényhozásban. És hivatalnokok továbbra is a gazdaságban. Persze, más hivatalnokok. Még ha ugyanazok lennének is fizikailag, immár hazafias érületű, népszerűtől szakemberek. Őszintén. Szavukra. Milyen lesz, ha az antipolitikusoknak újra az antipolitikát kell választaniuk? Mi lesz, ha az igazsággal győztesek helytelen érületűnek bizonyulnak? Ha túl sok jogot biztosítanak a kisebbségeknek? Horribile dictu, a cigánynak? Ha komolyan veszik Mitteleurópát – nem az álmodott múlt mitoszát, hanem az őszinteség köztársaságát? Mi lesz, ha ezek az értelmiségiek mégsem hajlandók betiltani a pornográfát, szegénységet, koldulást, abortuszt és ateizmust? Ha a sajtószabadságról szóló törvény egyetlen érdemi módosítása nem erkölcsrendészeti cenzúrát intézményesít? Ha nem a naponta új méretre szabott nemzeti közérdekhez szabják a törvényt? Ha nem ünneplik jogállamként az újraállamosított jogot? Szerencsére a mai vezetők egy része szakképzett utcaseprő és villamosvezető is. Az átképzési költségeket megspórolhatja majd az alulcivilizált civil társadalom.

De mi lesz, ha a győztesek mégsem tudnak megmaradni közép-európainak? Ha a politikus győz az antipolitikuson és az antipolitikusban? Elvégre „normális országban” nem a lehetetlen akarása az egyetlen becsületes realizmus. Sőt a diadalmas – tisztaságában vonzó – naivítás bűnös felelőtlenséggé válik. Mondom, egy normális országban. De Közép-Európa hagyománya szerint: *„Itt mindig mást csináltak, mint amit gondoltak, vagy másképp*

gondolkoztak, mint ahogy cselekedtek.” (Mert mit ér egy Közép-Európa-esszé szép Musil-idézetek nélkül? Hogy végre komoly kifogást is tegyünk Garton Ash könyvével kapcsolatban.) Mármost igen jó esélye van annak, hogy miközben Garton Ash szereplői Közép-Európa nyelvét beszélik, majd kénytelenek lesznek cselekedeteikkel egy Köztes-Európa (Zwischeneuropa) megtartásában közrehatni. („Zwischeneuropa a gyenge államok, nemzeti előítéletek, egyenlőtlenség, szegénység és Schlamassel [= pech cum slamasztika] függőségben tartott köztes övezete.”)

Epilógus (vagy ahogy TGA írta a *New York Review of Books*-beli, kissé euforisztikus tanulmányában: S i r f e l i r a t):

„Bizonyos, hogy még sok további konfliktus, igazságtalanság és nyomor vár ezekre az országokra. Ezek azonban más viszályok, más igazságtalanságok, más nyomorok lesznek, régiek és újak, pre- és posztkommunisták. A legrosszabb esetben új diktátorok jönnek, de ezek másfajta diktátorok lesznek.”

Az értelmiségiek megint termelnek majd, feltéve, hogy értelmiségiként élik túl a folyamatot. (Ha ugyan mindenütt sikerül fizikailag túlélniük.) A jövődő utazóra ismét sok derű, kacagás vár. Tessék csak, tessék, isten hozta önöket állatkertünkben.

Egy figyelmeztetést azonban nem takaríthatunk meg: az intellektüelek, az antipolitikusból lett politikusok egyre hasonlatosabbak lesznek a született politikusokhoz: egyre unalmasabbak. Talán nem is baj. Talán mégis elég volt ezen a tájon a vérfagyasztóan izgalmas verssorokból.

Sajó András

KÖZÉP-EURÓPA EGY KIVÉTELEZETT ÉS KIVÉTELES LÁTÁSÚ UTAZÓ SZEMÉVEL

*Timothy Garton Ash: A balsors édes hasznai
Válogatta Kenedi János, fordította Barabás András,
Kozma Zsolt, Könczöl Csaba, Pap Mária
Európa-Százdavég, 1991. 307 oldal, 190 Ft**

1. Amilyen fantasztikus mélységekig volt képes Garton Ash belelátni Kelet-Közép-Európa balsorsú világába, olyannyira látja azt is, hogy a balsors édes hasznai, az elnyomás, a bezártság, a szűk mozgáster istállómelege teremtette értékek elképesztő gyorsasággal tűnnek el e társadalmak életéből, a szabadság viszont csak lassan szüli a maga új értékeit. Garton Ash – nem vitás – örülne, ha a balvégzetű politika körülményei között virágba szökkenő értékek, erők és erények közül akár csak egy is túlélne a felszabadulást. Még azt is mondja a magyar kiadáshoz írott előszavában, hogy „A térség és az egyes ember jövőjével kapcsolatban folmerülő sok-sok súlyos kérdés közül számomra a legfontosabb az, melyet a könyv legvégén teszek fel”. A kérdés a könyv vége felé pedig így hangzik:

„Az elmúlt évtizedben a térségben utazva komoly értékekkel találkoztam: az erkölcsi bátorság és az eszmei hajlíthatatlanság, a bajtársiasság, barátság és családi élet gyönyörű példáival; láttam, hogyan találnak helyet és időt megfontolt beszélgetésekre, zenére, irodalomra anélkül, hogy a tömegkommunikáció örökös zakatolása befolyásolta volna őket; láttam keresztényi tanúságtételi eredeti, tiszta formában; általánosabban szólva: minőségi kapcsolatokat különböző társadalmi háttérű s korábban ellentétes hitet valló emberek között – vagyis a szolidaritás szellemiségét” – mondja. De, teszi hozzá: „Tudom, nagy a szentimentális eszményítés veszélye, hiszen a kivételezett utazó ezeket az értékeket úgy élvezheti, hogy sohasem kell megadni az áru-

* A magyar válogatás a THE USES OF ADVERSITY-t vette alapul, de nem azonos vele. Négy – részben magyarul máshol olvasható – írás kimaradt, s három újabb, AZ IGAZSÁG ÉVE KELET-EURÓPÁBAN, a KELET-EURÓPA: A VÉZOZON UTÁN és a NÉMETORSZÁG LEVETI LÁNCAIT bekerült.